

Ѓорѓи Поп-Атанасов

За глаголичкото писмо и за глаголичките ракописи

On the Glagolitic Script and the Glagolitic Manuscripts

Abstract: POP-ATANASOV, Gjorgji. *On the Glagolitic Script and the Glagolitic Manuscripts.* The Glagolitic script is closely associated with Macedonia: the Glagolitic alphabet was based on the sound system of a Macedonian vernacular, and its use was preserved and promoted in the Ohrid Literary School, and practically all of the Glagolitic manuscripts dating from the old period were of Macedonian origin. Unlike the Ohrid Literary School, the Preslav Literary School is characterized by a limited and passive use of the Glagolitic script and an active use of the Cyrillic script.

Keywords: glagolitic script, glagolitic manuscripts, glagolitic graffiti

Апстракт: ПОП-АТАНАСОВ, Ѓорѓи. *За глаголичкото писмо и за глаголичките ракописи.* Глаголичкото писмо е тесно поврзано со Македонија: глаголицата е заснована врз гласовниот систем на македонски народен говор, нејзината употреба е зачувана и афирмирана во Охридската книжевна школа, речиси сите глаголички ракописи од стариот период се со македонско потекло. За разлика од Охридската книжевна школа, во Преславската книжевна школа е присутна ограничена и пасивна употреба на глаголичкото писмо и активна употреба на кириличното писмо.

Клучни зборови: глаголичко писмо, глаголички ракописи, глаголички графити

Како што е познато, глаголицата е првото словенско писмо. Создадена е во Византија од св. Кирил за потребите на Моравската мисија, а врз основа на гласовниот систем на македонски дијалектен говор. Првите црковни книги напишани со глаголичко писмо се создадени во Византија; тоа биле некои од најнеопходните книги што се употребувале во црковното богослужение – изборното евангелие, изборниот апостол, псалтирот...

За првпат глаголицата и глаголичките ракописи се во активна употреба во Велика Моравија – тука глаголичките книги се употребуваат во црковните богослужби, со глаголичко писмо се пишуваат црковни проповеди и сл. Тој период на активна употреба на глаголичкото писмо и глаголичките ракописи во Велика Моравија трае од 863 до 885 год., т.е. малку повеќе од две децении. По смртта на св. Методиј во пролетта на 885 год. папата Стефан V ја забранил употребата на глаголичкото писмо и глаголичките црковни книги во Велика Моравија, а учениците на светите браќа Кирил и Методиј биле протерани од оваа западна земја. Моравската мисија на словенските просветители завршила со неуспех.

Како што е познато, дел од протераните Кирилometодиеви ученици, по различни патешта, дошле на Балканот, на територија ко-

јашто во тоа време се наоѓала во составот на средновековната бугарска држава. Меѓу овие Кирилometодиеви ученици биле и светите Климент, Наум и Ангелариј, кои кон крајот на 885 или во самиот почеток на 886 год. пристигнале во бугарската престолнина Плиска. Тука, меѓутоа, протераните од Велика Моравија Кирилometодиеви ученици одново се нашле во непријателска средина, бидејќи основаната во 870 год. бугарска црква била управувана од византиска хиерархија на чело со архиепископ-Византиец и во црковните храмови се богослужело и проповедало на византиско-грчки јазик. На учениците на светите браќа не им било дозволено ниту да богослужат, ниту да проповедаат на словенски јазик.¹ Соочен со ваквата ситуација и за да избегне евентуален појесток судир на светите Климент и Наум² со византиско-грчката црковна хиерархија, бугарскиот кнез Борис ги испратил во еден од најоддалечените краишта на својата држава – во областа Кутмичевица во западниот дел на Македонија.

Во таа територија наскоро освоена од страна на Бугарите тие ја формирале Охрид-

¹ ГЕОРГИЕВ, П., Плиска. In *Кирило-Методиевска енциклопедија*, том III, Софија, 2003, стр. 154.

² Ангелариј набргу по пристигнувањето во Плиска починал.

ската духовно-просветна книжевна школа и го продолжиле делото на словенските просветители. Во оваа Светиклиментова книжевна школа се зачувани најзначајните придобивки од времето на Моравската мисија – автентичната словенска азбука – глаголицата, словенската писменост и словенското богослужение. За активната употреба на глаголичкото писмо во скрипторските центри во Западна Македонија јасно зборува фактот што речиси сите зачувани глаголички ракописи од стариот период (9-11 в.) настанале во кругот на Охридската книжевна школа. Исклучок прават само два мали фрагменти – Киевските листови (7 л.) и Прашките листови (2 л.), чие настанување се поврзува со Чешко-моравскиот регион. Наспроти овие два фрагмента со општо девет листови, зачуваните 17 македонски глаголички ракописи³ содржат вкупно 1439 листови и претставуваат основен извор за проучувањето на глаголичкото писмо и на глаголичката писмена традиција.

За разлика од Охридската книжевна школа, во која во почетниот период доминантно писмо е глаголицата, во Плисковско-преславската школа се шират кириличното писмо и кириличната писмена традиција. Тоа на недвосмислен начин се потврди и од обемните археолошки истражувања што во последните стотина години беа извршени во овој дел од Бугарија.

Археолошките истражувања во Плиска се започнати во 1900 год. од страна на Рускиот археолошки институт во Цариград, додека во Преслав почетните истражувања се започнати три години порано (во 1897 год.) од познатиот бугарски историчар Васил Златарски. Првите организирани археолошки истражувања во Преслав, меѓутоа, ги започнуваат во 1905 год. чешкиот археолог К. Шкорпил и директорот на Рускиот археолошки институт во Константинопол Ф. Успенски. Овие архео-

³ Кон досега познатите 16 македонски глаголички ракописи треба да се додаде еден досега непознат за науката обемен глаголички псалтир (138 л.) од 11-12 в., кој бил понуден за продажба од страна на антикварната фирма „Сотби“ во Лондон во есента на 1998 год. Според А. Турилов, кој имал можност да прегледа делови од ракописот, овој новооткриен глаголички кодекс покажува низа сличности со Асемановото и Зографското евангелие и со Синајскиот псалтир (види: ТУРИЛОВ, А. После Климент и Наума (славјанска писменост на територии Охридской архиепископии в X-первой половине XIII в.) – In ФЛОРИЯ, Б. Н., ТУРИЛОВ, А. А., ИВАНОВ, С. А., *Судьбы Кирило-Методиевской традиции после Кирилла и Мефодия*, С. Петербург 2000, стр. 104-105.

лошки истражувања во старите бугарски престолнини и воопшто во Плисковско-преславскиот регион стануваат особено интензивни и систематски по 1944 год.

Во тие стогодишни археолошки истражувања, откриени се, покрај бројните артефакти, царски дворци, црковни храмови и манастирски комплекси, градски тврдини и сл., исто така и бројни натписи и одделни графити, пишувани со руничко, византиско-грчко, глаголичко и кирилично писмо. Од сиот овој епиграфски материјал, најоскуден и најмал по обем и содржина е пишуваниот со глаголичко писмо; тој се состои од одделни зборови и буквени знаци, чија идентификација не секогаш е сосема сигурна.

Во таканаречената Тркалезна (златна) црква во Преслав, Кр. Мијатев открива и објавува глаголички графит составен од пет букви **ѠѡѢѢѢ** (ѠѢѢѢ) и искажува мислење дека станува збор за сопствено туранобугарско име.⁴ Подоцна В. Иванова, со претпоставка за постоење на други глаголички букви и титли над некои од буквените знаци, дава своевидување околу можната содржина на овој графит. Првин предлага читање **Ѡѡ ѡѢ ѢѢѢ** (ѠѢ ѢѢѢ); потоа го проширува текстот со уште една буква и една титла на почетокот, па ја добива формулацијата **ѡѢѢѢ ѡѢ ѢѢѢ** (ѠѢ ѢѢѢ) и на крај искажува мислење дека знакот на почетокот од графитот не е буквата **ѡ**, туку крст којшто, според неа, со првите две букви прави една целина и треба да се чита „кръс-ти“ (†ѠѡѢ).⁵

Проширена реконструкција на **ѠѡѢѢѢ** како **ѡѢѢѢ ѡѢ ѢѢѢ** дава и Ив. Гошев,⁶ со напомена дека не е исклучено целиот текст на натписот да бил „Освети Господи боже [това крщелно место]“,⁷ бидејќи тој се наоѓа во баптистериумот на црковниот храм. Од сличен тип е и текстуалното толкување на

⁴ Миятев, Кр. *Кръглата црква в Преслав*. София 1932, стр. 154-156; ПОПКОНСТАНТИНОВ, К., МЕДИНЦЕВА, А. За глаголическите надписи от X в. Во *Археологија*, 24, София 1982, стр. 2, 27.

⁵ ИВАНОВА, В. Надписът на Мостич и преславският епиграфски материал. Во *Надписът на Чързубиля Мостич*, София 1955, стр. 76-77.

⁶ ГОШЕВ, Ив. Старобългарските глаголически и кирилски надписи од IX и X в., София 1961, 57-59.

⁷ ДОБРЕВ, И., ПОПКОНСТАНТИНОВ, К. Епиграфика старобългарска. Во *Кирило-Методиевска енциклопедия, том I*. София 1985, стр. 668.

ако се има предвид дека во Бугарија и нејзините престолнини постоела долгогодишна традиција да се пишува со византиско-грчко писмо, од кое со додавање на буквени знаци за специфичните словенски гласови, била оформена таканаречената кирилица. Тоа невосмислено се потврдува од фактот што сите зачувани стотина епиграфски споменици од преткирилометодиевскиот период се пишувани со грчко писмо. Таквата традиција продолжува и во втората половина на 9 и првите децении на 10 в., со оглед на тоа што не само во бугарската црква, туку и во бугарската државна администрација, во официјална употреба биле византиско-грчкиот јазик и византиско-грчкото писмо. Иако на Преславскиот собор од 893 год. било донесено решение во државната администрација и во црквата да се фаворизира употребата на словенскиот јазик и словенската писменост, поради опструкциите на архиепископот Византиец и византиско-грчката црковна хиерархија, тоа во практиката долго време не било возможно да се спроведе. Словенскиот јазик и кириличното писмо стануваат доминантни во писменоста на Плисковско-преславскиот регион дури во времето на царот Петар I (927-969)¹⁵, кога бугарската црква се здобива со автокефалност и сопствена црковна хиерархија.

Дека глаголичките графити од Плисковско-преславскиот регион претставуваат инцидентни појави, врз кои не може да се гради теза за активна употреба на глаголицата во североисточна Бугарија, јасно говори и фактот што речиси сите стотина досега откриени словенски епиграфски натписи од тој регион, кои настанале во периодот од крајот на 9 до 11 в., се пишувани со кирилично писмо. Е. Дограмадџиева меѓу овие стотина натписи како глаголички ги наведува само трите графита (преславскиот, басарапскиот и равенскиот), за кои претходно зборувавме и преславскиот абецедар од 13, односно 18 буквени знаци.¹⁶ Повеќето од овие кирилични натписи, притоа, не претставуваат графити, каков што е случајот со зборовите напишани со глаголички букви, туку натписи пообемни по содржина, од кои некои се и датирани (на пр. Крепчанскиот натпис од 921 год., Преславскиот епиграф од 931 год. и Добруцанскиот

натпис на жупан Димитар од 943 год.). За некои автори овој обемен кириличен епиграфски материјал претставува сериозен доказ за „сздаването и распространението на кирилицата в северо-източна България“.¹⁷

За неоснованоста на тезата за активна употреба на глаголицата во Плисковско-преславскиот регион, заснована врз откриените неколку графити и одделни буквени знаци, јасно зборува и фактот што вакви глаголички графити се пронајдени и надвор од Плисковско-преславскиот регион. Така, во средновековниот руски град Новгород и неговата непосредна околина се откриени дури 22 глаголички натписи-графити¹⁸, при што некои од нив се значително пообемни по својата содржина од оние што се пронајдени во Плисковско-преславскиот регион. Никој, меѓутоа, врз основа на оваа појава не се осмелува да тврди дека во тоа време (11-12 в.) во киевска Русија глаголицата била во активна употреба.

Врз основа на сознанијата со кои располагаме, можеме да заклучиме дека глаголичкото писмо било во активна употреба во Велика Моравија за време на Моравската мисија на светите Кирил и Методиј (863-885), во Охридската книжевна школа и Охридската архиепископија во периодот од крајот на 9 до почетокот на 12 в., како и на територијата на Хрватска, каде што глаголицата останува во употреба дури до 18-19 в.

Со оглед на тоа што словенската писменост и словенското богослужение во Велика Моравија биле забранети од страна на папата Стефан V, пресудна улога во зачувувањето на автентичното словенско писмо – глаголицата и на глаголичката писмена традиција воопшто одиграле св. Кл. Охридски и основаната од него Охридска духовно-просветна книжевна школа. Подоцна оттука глаголички ракописни книги се испраќани во другите балкански словенски земји и во киевска Русија. Тоа на неоспорен начин се потврдува од фактот што траги од македонско глаголичко писмо наоѓаме во најстарите зачувани хрватски глаголички фрагменти од почетокот на 12 в. (Гршковиков апостол, Михановиков апостол и Виенските листови), во најстариот зачуван

¹⁵ ŽAGAR, Mateo. *Uvod u glagoljsku paleografiju 1*, str.121.

¹⁶ ДОГРАМАДЖИЕВА, Е. Старобългарски паметници. Во *Кирило-Методиевска енциклопедија, том III*. Софија 2003, стр. 752.

¹⁷ БАКАЛОВ, Георги. Покръстването на българите и въвеждането на кирилицата. Во *Пъние мало Геворгнио. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дн Георги Попов*. Софија 2010, стр. 595.

¹⁸ МИХЕЕВ, С. М. 22 древнерусских глаголических надписи-графити XI-XII веков из Новгорода. Во *Slovo*, 62, Zagreb 2012, стр. 64.

српски ракопис – Мирославовото евангелие од крајот на 12 в., во бугарскиот Енински апостол од 10 в., како и во повеќе руски ракописи од втората половина на 9 в. (Евгениевски псалтир, Пандекти на Антиох, Слова на Григориј Богослов и др.).

Во скрипториумите на Плисковско-преславскиот регион во 10 в. фактички е вршена транслитерација на македонски глаголички текстови со кирилично писмо што значи дека некои од бугарските книжевни дејци од тој период го познавале глаголичкото писмо и се служеле со него. Станува збор, меѓутоа, за пасивна, а не за активна употреба на глаголицата и на глаголичките текстови, бидејќи глаголички книги не се употребувани во црквоното богослужение и за други црквени потреби. За разлика од Плисковско-преславскиот регион, во дијецезата на св. Климент глаголичките книги биле во активна употреба – се користеле во црквоното богослужение, во црквните проповеди и сл. До смртта на св. Климент во 916 год., во Македонија било користено исклучиво глаголичкото писмо, но подоцна, особено во времето на царот Петар I (927-969), доаѓа до ширење на кириличното писмо и кириличните ракописни книги и во Македонија, каде што двете словенски писма – глаголицата и кирилицата ќе коегзистираат во наредните неколку векови.

SUMMARY: *On the Glagolitic Script and the Glagolitic Manuscripts.* The first time the Glagolitic alphabet and the Glagolitic manuscripts were actively used was in Great Moravia – it was there that the Glagolitic books were used in church services, while the church sermons were written in Glagolitic as well. This period of active use of the Glagolitic script and the Glagolitic manuscripts in Great Moravia lasted a little more than two decades, from the year 863 to 885. After the death of St. Methodius, in the spring of 885, Pope Stephen V banned the use of the Glagolitic script and the Glagolitic church books in Great Moravia and Pannonia, and the disciples of the holy brothers Cyril and Methodius were banished from the territory of these West Slavic countries. Thus the Moravian mission of the Slavic enlighteners ended in failure. Some of the expelled disciples of Cyril and Methodius came to South Slavic territories. Among them were St. Clement and St. Naum, who in the western part of Macedonia established the Ohrid spiritual and educational literary school, which preserved the benefits of the literary tradition of Cyril and Methodius, in which the Glagolitic and Slavic church books written in Glagolitic script occupy the central place.

Academic Gjorgji Pop-Atanasov,
Macedonian Academy of Sciences and Arts,
Bul. Krste Misirkov, 2, 1000 Skopje,
Republic of Macedonia